

-ası/-esi GELECEK ZAMAN İSİM-FİİL (participium) EKİNİN YAPISI ÜZERİNE

ZEYNEP KORKMAZ

I. § Türkçe'nin Oğuz-Türkmen ve Kıpçak kollarına ait bir ek olarak 11-inci yüzyıldan beri tanınan, bunların bugünkü kimi kollarında ve ayrıca -as/-es biçimiyle Çuvaşçada da kullanılagelen -ası/-esi ekinin yapısı üzerinde, şimdiye kadar değişik görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşler başlıca şu noktalarda özetlenebilir:

1. Esas fiilin sonuna gelmiş bir *al-* yardımcı fiili ile, *-sı/-si* fiilden isim yapma (verbalnomen) ekinin birleşmesinden oluşmuş bir ek¹,

2. *-a/-e* zarf-fiil (gerundium) eki ile, *+sı/+si* üçüncü şah. iyelik eki birleşmesinden oluşmuş bir ek²,

3. *-a/-e* zarf-fiil (gerundium) eki ile, *-sığ, -sı* isimden isim yapma eki birleşmesinden oluşmuş bir ek³,

4. Fiilden isim yapma eki *-ğu/-gü* ile, karşılaştırma (comparativ) eki *+sı/+si* birleşmesinden oluşmuş bir ek⁴,

5. Fiilden isim yapan *-ğı* ile, şart eki *-sa* birleşmesinden oluşmuş bir ek⁵,

6. Çuvaşçada, gelecek zaman imkân ismi yapan *as/εs* ile, üçüncü şah. iyelik eki *+ı/+i* birleşmesinden oluşmuş bir ek⁶,

¹ bkz. W. B a n g, *Studien zur vergleichenden Grammatik der Türkisprachen I*, SBAW 1916, § 19.

² bkz. W. B a n g, *Monographien zur türkischen Sprachgeschichte*, Heidelberg 1918, S. 37 Anmerk. I; C. B r o c k e l m a n n, *Alî's Qissa-i Yûsuf, der älteste Vorläufer der osmanischen Literatur*, ABAW 1916-1917, § 65; T. B a n g u o ğ l u, *Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl ü Nevbahar*, Breslau 1938, § 204; M. E r g i n, *Türk Dil Bilgisi*, İst. Üniv. Edeb. Fak. yayını 1962, § 577'de bu ekin *-ga/-ge* isim-fiil eki ile *-sı/-si* iyelik eki birleşmesinden meydana geldiğini kabul etmekte, böylece, yalnız ekin ikinci ögesi bakımından yukarıdaki görüşlerle birleşmektedir.

³ bkz. C. B r o c k e l m a n n, *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*, Leiden 1954, § 188 (Kısaltması: *Ost. Gr.*)

⁴ bkz. J. D e n y, *Grammaire de la Langue Turgue*, Paris 1920, § 793.

⁵ N. A. B a s k a k o v'un görüşüdür. Bkz. M. R ä s ä n e n, *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*, Helsinki 1957, S. 116.

⁶ bkz. J. B e n z i n g, *Tschuwasschische Forschungen III*, ZDMG 95 (1941), S. 57-58.

7. $-ga/-ge > -a/-e$ gelecek zaman isim-fiili veya fiilden isim yapma eki ile, isimden isim yapma eki $+sı/+si$ kaynaşmasından oluşmuş bir ek⁷ olduğu görüşleridir.

Yedi gruba ayrılan bütün bu görüşlerde ortaklaşan bir nokta vardır. O da $-ası/-esi$ gelecek zaman isim-fiil ekinin, iki ayrı ekin kaynaşmasından meydana gelmiş bir ek olarak ele alınmıştır. Gerçekten de, metinler, ekin yapısındaki iki ayrı ögenin varlığını ortaya koyucu tanıklar vermiştir. Ancak, ekin yapısını ele alan yukarıdaki görüşlerin hemen hepsi de, ya Türkçenin fonetik gelişme seyrine, ya birleşik eki kuran parçaların görev ve kullanılışlarına veyahut da bu birleşik ekin iki parçası arasındaki karşılıklı ilişki ve kaynaşma şartlarına uygun birer açıklama getirememişler; bu yüzden de bütünü veya birer yönü ile tatminkâr olmaktan uzak kalmışlardır.

$-ası/-esi$ ekindeki $-a/-e$ parçasının, eski bir $< -ga/-ge$ gelecek zaman gereklilik isim-fiili (participium) ekinden çıkmış olduğunun son yıllarda yapılan araştırmalarla artık kesin olarak anlaşılmış olması, ekin ilk parçası üzerindeki öteki görüşleri eskitmiş ve hükümsüz bırakmıştır. Eski Anadolu metinlerinde rastladığımız *degesi* (*Behcet*. Bursa nüshası 17) *sâki bolğasıdır* (göst. e. 345), *dirilgesi* (göst. e. 199), *ölgesidir* (göst. e. 311) gibi örnekler⁸, $-ası/-esi$ ekindeki söz konusu $-a/-e$ 'yi daha eski bir $-ga/-ge$ 'ye götüren açık tanıklardır⁹. Bu bakımdan bu nokta üzerinde daha fazla durmadan geçiyoruz.

2. § $-ası/-esi$ ekinin $-sı/-si$ ögesine gelince: Yukarıda özet olarak verdiğimiz türlü görüşler içinde, $-sı/-si$ 'yi iyelik eki yahut isimden isim yapma eki olarak kabul eden iki ayrı görüş henüz yürürlükte olan görüşlerdir. Ancak, $-ası/-esi$ ekindeki $-a/-e$ ögesinin, eski bir gelecek zaman isim-fiili olan $-ga/-ge$ 'den geldiğinin kesinleşmiş olması, ekin ikinci parçası olan $-sı/-si$ 'yi, bu birleşimin iki ögesi arasındaki birleşme şartları ve anlam ilişkileri bakımından bir daha gözden geçirmeyi gerekli kılmıştır:

$-ası/-esi$ ekindeki $-sı/-si$ ögesini iyelik eki olarak kabul eden görüşler, genel olarak, eski devir metinlerindeki $+sı/+si$ iyelik eki almış $-a/-e$ gelecek zaman isim-fiil eklerini, şekilce bunlarla aynı olan $-ası/-esi$ gelecek zaman

⁷ bkz. Mecdut Mansuroğlu, *Türkçede -gay/-gey Eki ve Türemeleri*, J. Deny Armağanı (Melanges Jean Deny), TDK. yayınlarından 173, Ankara 1958, s. 178.

⁸ Yukarıdaki örnekler için bir de bkz. S. Buluç, *Eski bir Türk Dili Yادigârı*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. VI (1954), s. 130.

⁹ Türkçedeki $-ga/-ge > -a/-e$ değişimi üzerinde daha geniş bilgi almak için bkz. M. Mansuroğlu, yuk. not 7'de göst. e.s. 176/4 ve Z. Korkmaz, *Türkçede -acak/-ecek Gelecek Zaman (futurum) Ekinin Yapısı Üzerine*, Ank. Üniv. DTCF. Derg. XVII/1-2 (1959), s. 159-165.

isim-fiil ekleri ile karıştırmış bulunan görüşlerdir. Doğu Türkçesinin Oğuz, Kıpçak özellikli eserleri ile, Eski Anadolu Türkçesinin ilk devir metinlerinde bu durumu açıklayıcı örnekler vardır: *ol 'arabı ne kıl-asın 'yapacağını' bilimedi*; *'ākibet ne bol-asın bilüvirgil*; *göreler nol-asın*; *Hağ anuñla neyle-yesin añladı* (C. Brockelmann, 'Alī's Qıssa-i Yūsuf, § 65); *kuşluk yiyesin yimiş* (Zajaczkowski, *Kelile*, § 22) gibi.

Yukarıdaki örneklerde yer alan *-ası/-esi* ekleri: *kıl-a+sı+n* 'kılacağını', *yi-y-e+si+n* 'yiyeceğini' v.b. şekillerde *-a/-e* gelecek zaman isim-fiil eki ile, *+sı/+si* üçüncü şah. iyelik (ve *+n* yükleme hali) eklerine ayrılırlar. Nitekim bu ayrılışı kelime ve cümlelerin anlamları ile, ancak iyelik eklerinden sonra gelebilen *+n* yükleme hali eki de açıkça ortaya koymaktadır. Görülüyor ki, bunların *-ası/-esi* gelecek zaman isim-fiil ekleri ile olan ilgileri birer şekil benzerliğinden ibarettir. Eşasen eski metinler *-ası/-esi* gelecek zaman isim-fiili üzerine gelmiş iyelik eklerini ayrıca belli etmektedirler de: *kopası-sını*, *göresi-si*, *yéyesi-si* (T. Banguoğlu, *Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl ü Nevbahar*, §§ 203, 204) gibi. Öte yandan, *-ğa/-ge > -a/-e* değişimi ile birlikte bir görev dallanmasına da uğrayarak, metinlerde, gelecek zaman gösterme görevi git-tikçe zayıflamış olan *-a/-e* ekinin, *+sı/+si* iyelik eki ile genişletilerek nasıl olup da yeniden işlek bir gelecek zaman isim-fiili eki durumuna geçtiği de kolay kolay açıklanamamaktadır. Eski Anadolu Türkçesinin 14. ve 15. yüzyıl metinlerinde *-a/-e* ekinin yalnız başına gelecek zaman eki olarak artık zayıfladığı ve buna karşılık gereklilik-dilek, emir, geniş zaman görevleri ile yaygınlaştığı bilinen bir gerçektir.¹⁰ Zayıflayan bu ekin yerini önce *-ası/-esi*, daha sonra da *-acak/-ecek* ekleri almışlardır. Bu bakımdan *+sı/+si* iyelik ekinin, bu durumdaki bir eke, gelecek zaman görevini güçlendirme bakımından herhangi bir katkıda bulunması söz konusu olamaz. O halde, böyle bir etimoloji ekin geçirdiği tarihî değişme ve gelişme evrelerine de uyar nitelikte değildir.

3. § *-ası/-esi* isim-fiil ekindeki *+sı/+si* ögesini isimden isim yapan bir ek olarak benimseyen görüşler de¹¹ tutarlı sayılmaz. Çünkü, isimden isim yapan ve Eski Türkçe'deki bir *+sığ/+sig* ekinde gelmiş bulunan¹² bu *+sı/+si* eki, Türkçede, yalnız "benzetme", "karşılaştırma" ve "küçültme" görevinde

¹⁰ *-a/-e* ekindeki görev zayıflaması için bkz. Z. K o r k m a z, not 9'da göst. e., s. 164, § 4.

¹¹ bkz. M. M a n s u r o ğ l u, *Türkçede -gay/-gey Eki ve Türemeleri*, Jean Deny Armağanı (Melanges Jean Deny) TDK. yayınlarından sayı: 173, Ankara 1958, s. 178.

¹² Uyg. *kıl+sığ* 'kul gibi', *beg+sig* 'bey gibi'; *adın+sığ* 'başka türlü' (Alt. Gr. § 80) v.b. *Divanu Lûgat-üt-Türk* de *+sığ/+sig* ekini "isim sonuna getirilen benzetme edati" olarak vermiştir. (İnd. s. 511, Trc. C. III, s. 128-17).

sıfatlar türeten bir ektir: Kaşg. Oğz. *tawratıǵı* (B. Atalay Trc. C. II, 361-14); *tebretıǵı* (göst. e. II, 361-15); Eski Anad. Trkç. *süci* < *süt*+*sig* ‘şarap’, *gerçeksi* ‘gerçeğe yakın, gerçek gibi’ (Sultan Veled), *ölüsü* ‘ölü gibi’ (*Ferhenknâme*, Fundamenta S. 167, § 31); Kary. *ayruksu* ‘başka başka’ (Zajaczkowski, *Suffixi* 15-39); Osm. *karası* ‘siyahımtrak’; *susu* ‘suluca, sulu gibi’; *acımsı*, *tatlımsı* v.b. Ekin bu durumunu eski ve yeni devri ele alan bütün gramer ve sözlükler tanımlamaktadır. O halde, isimden sıfatlar türeten, “benzetme”, “karşılaştırma” ve “küçültme” görevleri ile kullanılan bir ek, nasıl oluyor da görevi zayıflamış *-a/-e* isim-fiil ekinden sonra gelerek, ona yeniden canlı bir gelecek zaman-gereklilik-dilek gösterme görevleri kazandırabiliyor? Ekteki yapı, görev ve işleyiş özelliği böyle bir geçişe elverişli değildir. Demek oluyor ki, *-ası/-esi*’deki *-sı/-si*’nin yapısını, onun ek içindeki görevine ve ekin işleyişine uygun bir esasta aramak gerekecektir. Bilindiği üzere birleşik eklerde, her iki ekin o birleşige katmış olduğu görevler vardır. Ayrıca, bir ekin yapısını incelerken onun ses ve şekil bilgisi bakımlarından olduğu kadar, ek semantiği bakımından da Türkçenin tarihî gelişme seyrine uygunluğunu gözönünde bulundurmak gerekir. Bu sebeple biz, *-ası/-esi* ekindeki *-sı/-si* ögesini isimden isim yapma ekine bağlamağa imkân yoktur¹³ kanısındayız.

4. § *-ası/-esi* isim-fiil eki ile birlikte, eski devir kaynak ve metinlerinin dikkatle gözden geçirilmesi, bu ekin, yapı bakımından: *-ga-sıǵ/-ge-sig* > *-ası/-esi* değişimine uğramış gereklilik ve gelecek zaman gösterme görevinde isim-fiiller türeten “aynı nitelikteki iki ayrı ekin” kaynaşmasından meydana gelmiş birleşik bir ek olduğu görüşünü kuvvetle benimsetmektedir. Şöyle ki:

-sıǵ/-sig eki ile bunun sonsesi tonsuzlaşmış *-sık/-sik* türü, gerek Eski Türkçede gerek Orta Asyanın İslâmlık sonrası ilk devir yazı dillerinin ek başlarında ve sonseste *ğ/g*’yi düşürmemiş veya bu sesi *ķ/k*’ye çevirmiş olan eserlerinde, fiilden gereklilik-dilek ve gelecek zaman görevlerinde isim-fiiller türeten bir ektir. Köktürk Yazıtlarındaki şu örnekler önemle belirtilmeğe değer:

il tutsıǵ yir Ötüken ermiş İl tutacak yer Ötüken imis’ (Kültigin Yzt. S. 4); *Türk budunuǵ tirip il tutsuķıñın bunda urtum; yañılıp ülesikiñin yime bunda urtum*’ Türk budununu derleyip toplayıp memleket tutacağımı bu taşa yazdırdım; yanılıp parçalanacağını yine bu taşa yazdırdım’ (göst.e. S. 10). Tonyukuk Yazıtında: *ol sabıǵ eşidip tün udısıkım küntüz olur-sıkım kelmedi*’ o haberi alınca gece uyuyasım, gündüz oturasım gelmedi’

¹³ bkz. ve krş. not 11’de göst. e., s. 178 ve ö.t.

W. Radloff, *Alttürkische Inschriften* Z. 12). Uygur metinlerinde: *söz söz-lemesig söz* 'söylenmemesi gereken söz' (A. von Le Coq, *Anhang zu den .Abh Berl. Akad. d. Wiss.* 1911, S. 24 ve *JRAS.* April 1911, S. 297); *et'öz kodıkar-suğ öd* 'ölünecek zaman', *alkansığ törü* 'methedilmesi gerekli türe'; *iş lemesig iş* 'işlenmemesi gerekli iş'; *kigürsüğ törü* 'uyulması gerekli türe'; *vusanti olursuğ* 'bayram edilecek talimat'; *ançulasığ kergek* 'methedilmelidir' v.b. (A. von Gabain, *Alt. Gr.* §§ 129, 151; *Das Alttürkische, Fundamenta*, s. 36, 37, § 3222). Metinlerde *tüt-sük* 'tütsü, duman', *üle-sik* 'kısım, parça', *kün toğ-sığ* 'doğu', *kün bat-sığ* 'batı' gibi isimleşmiş örneklere de rastlanıyor (göst.y.). *Divanu Lûgat it-Türk*'te aynı nielikte *tütsük kişi* 'kinici adam' (Trc. C. I, 476-11), *tañsuk neñ* 'şaşılacak şey' (C. III, s. 382); *kün toğsuğ* 'doğu', *kün batsığ* 'batı' (C. I, 463-1, 2) ve *tutsuğ* 'tutulması gerekli şey, vasiyet' gibi artık adî sıfat ve isim olmuş kelimeler de bulmaktayız: *men aña tutsuğ tutuz-dum* 'ben ona vasiyet ettim (C. I, 462) v.b.

Türk dilinin 11- inci yüzyıldan sonraki döneminde bu *-sığ/-sig* ekinin yavaş yavaş kullanılıştan düştüğü ve yerini aynı görevdeki başka ek türlerine bıraktığı görülüyor. Ancak, bir yandan da Türkçenin kelime ve ek sonlarında *ğ/g* sesini yitiren kollarında serpintiler halinde, söz konusu ekin *-sı/-si* biçiminde bir süre daha devam ettiği de gözden kaçmamaktadır: Kaşg. *tewsi* 'tepsi': ayaklık *tewsi* < *tew-* 'diz-, sırala-'; Kum. *barsı yol* 'gidilecek yol' < *bar-* 'var-' (CC. 169, ayrıca W. Bang, *Monographien* S. 38, Anmk.I); *Kitabu'l-irak*'te *tuysu* 'his' < *tuy-* 'duy-, hisset-' (Caferoğlu yayını s. 67); Osm., Çağ., Krm. *tütsü*; Osm. *sinsi* < *siñsi* < *siñ-* 'gizlen-'; *yatsı* 'yatsı vakti, yatsı ezamı' < *yat-*; *yassı* 'yassı, yayvan', Anad. ağızl. *yassı* 'döğülmek üzere harmana yayılan sap' < *yaz-* 'yay-' (*Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi III*) gibi. Bu örnekler arandıkça daha da artırılabilir.

5. § İşte Eski Türkçede ve Orta Asya'nın ilk İslâm devri yazı dillerinde fiilden, gereklilik ve gelecek zaman isim-fiilleri türetmek üzere kullanılan *-sığ/-sig* ekinin daha sonraki devamı olan bu *-sı/-si* eki, kanımızca söz konusu olan *-ası/-esi* isim-fiil eki içinde de devam edegelmiştir. *Divanu Lûgat it-Türk*'te ve *Ettuhfetü'z-zekiyye*'de bu hususu tamklayıcı açıklamalar vardır:

Kaşgarlı Mahmud, eserinin birkaç yerinde *-ğu/gü* ve *-sı/-si* ekleri arasındaki görev paralelliği sonucuna varabileceğimiz bilgiler vermiştir. Bu durum *-ğay/-gey*, *-ğu/-gü* ve *-ası/-esi* isim-fiil ekleri ekleri için verilen örnek ve açıklamalar bölümünde daha da belirgindir. Bu bölümde Kaşgarlı, Çigil, yağma, Toxsi, Argu ve yukarı Çin'e kadar uzanan Uygur dillerince *-ğu/-gü* eki ile türetilen 'zaman', 'mekân' ve 'âlet' isimlerini anlatırken, bu isimlerin

Oğuz, Kıpçak, Peçenek ve Bulgar dillerinde emri hazır siygasına وى، س ve سى (-sı / -si, -su / -sü) harfleri getirilerek kurulduğunu bildiriyor (Trc. C. II, s. 67 sonu)¹⁴: *bu yā kurgu oğur ermes* = Oğz. *bu yā kurası oğur tegül* 'bu yay kuracak vakit değil'; *bu turgu yir ermes* = *bu turası yir tegül* 'bu duracak yer değil' gibi. Bu açıklama ve örneklendirmelerin devamında: "fiillerin bu çeşidi isim yerinde yürür, çünkü ona bitişiktir: *senüñ barguñ kaçan?*, *senüñ barasıñ kaçan?* 'senin gitmen ne zaman?' dindikten sonra, "س وى ile سى (-sı / -si) Oğuzların dilinde bu çeşit isimlerde getirilmesi kuraldır. Kelime ister k'lı ister k'li olsun iş değişmez" şeklinde genel bir yargıya da varılıyor (Trc. C. II, s. 69). Aynı yargı, "Oğuzlara gelince: aygıt adları, onların dilinde bütün fiillerde وى ve س iledir. "Nasıl ki *yığaç bıçası neñ, yégesi neñ* derler" cümleleri ile âlet isimleri için de verilmiştir.

Yukarıya Kaşgarî'den aktarılan ve -ası / -esi eki ile kurulmuş olan örneklerle, bu örnekler için verilen açıklamalar arasında bir karşılaştırma yapılsa, görülüyor ki, Kaşgarlı bu açıklamalarında yalnızca -ası / -esi içindeki -sı / -si ögesi üzerinde durmuş, bunu -gu / gü ekine paralel bir ek olarak ele almış ve ekteki -a / -e parçası üzerinde hiç durmamıştır. *Divanu Lûgat it-Türk*'te, -ası / -esi ekindeki -a / -e parçası üzerinde durulmayıp, -sı / -si ekinin -gu / gü gelecek zaman isim-fiil ekine paralel bir ek olarak gösterilmiş olması, -sı / -sinin Eski Türkçedeki -sıg / -sig isim-fiil eki ile olan bağlantısının açık bir delilidir. Aynı durum daha sonraki yüzyıl eserlerinden *Ettuhfetü'z-zekiyye*'de de dikkati çekmektedir. *Ettuhfetü'z-zekiyye*'de: Kıpçakların gelecek zaman kipi için *bi kelgey, biler kelgeyler* gibi -gay / -gey'li şekilleri kullanmalarına karşılık Türkmenlerin *biler keleler* şeklini kullandıklarına işaret edildikten sonra, açıkça "gelecek zaman kipi belgelerinden biri de esreli (S) dir" (B. Atalay yayını, s. 108, 72a) deniyor: *kelesi sen, alası siz, ketesi men, alası biz* gibi ki 'geleceksin, alacaksınız, gideceğim, alacağız' (göst.e. 108, 72a) gibi. Ayrıca, bu şeklin geçmiş zaman kipi ile birlikte "özlemek" anlamına geldiğine de işaret ediliyor: *köresim keldi* gibi. Böylece, gelecek zaman görevindeki -gay / -gey, -a / -e ekleri yanında, bir de bunlara paralel -sı / si ekine yer verilmiş oluyor. Bu konuda *Divanu Lûgat it-Türk*'te verilen bilgi ile *Ettuhfetü'z-zekiyye*'de verilen bilginin tam bir uygunluk göstermesi ve her iki eserde de, -ası / -esi ekindeki gelecek zaman görevinin -sı / -si ekine bağlanmış bulunması, bir yandan yukarıda belirtildiği şekilde, bu ekin Eski Türkçedeki -sıg / -sig gelecek zaman ve gereklilik eki ile olan bağlantısını ortaya koyarken, bir yandan da

¹⁴ Buraya çevirenin Kaşgarlı'yı düzeltmek amacı ile eklemiş olduğu not yerinde değildir.

ek içindeki -a/-e parçasının gelecek zaman gösterme görevi bakımından iyiden iyiye aşınmış ve unutulmuş olduğunu ortaya koymaktadır.

Demek oluyor ki, Oğuz ve Türkmencenin bazı kollarında -a/-e (<-ğa/-ge) eki gelecek zaman görevi ile canlı olarak devam ettirilirken, diğer bazı kollarında daha Kaşgarlı devri oğuzcasından başlayarak bir aşınma ve yıpranmaya uğramıştır. Öyle anlaşılıyor ki, yıpranan ekin gelecek zaman görevini yeniden canlandırmak için de, bu göreve elverişli olan -sı/-si ekinden yararlanılmıştır.

Gerçekten de Türkçe, zaman içinde aşınmaya uğrayarak körlenmiş ve kullanılıştan düşmüş bulunan bazı eklere, aynı nitelikte daha başka ekler eklemek suretiyle bunların görevini yeniden canlandırma veya daha da kuvvetlendirme usulüne başvurmuş bir dildir. Bu da *ek yığılması* (pleonasmus) olayları ile gerçekleştirilmiştir. Türkçede bu durumu tanımlayan pek çok örnekler vardır: Kökt., Uyg. *tigin/tigit, tigiler*, 'prensler'; *er/eren, erenler*; Yak. *tüñür/tüñürüt, tüñürütter* 'dünürler'; *az/azrak, azrakçaķıa* 'azıcık, pek az'; Tel. *askınçak*; Abk. *puğacılı* 'boğa gibi' < *puğa+ça+la-y-u*; Çağ. *ikeülen, üçeülen* Harz. *bolğunçağa tegi*; Kökt. *sülepen*; Eski Anad. Trkç. *gelüben, çağrısuban, çağrısubanı; diyübeni, diyübenin*; Anad. Azğl. *éyce, éycene* gibi.¹⁵ Yukarıdaki örneklerde, aynı görevdeki iki veya üç ek üst üste getirilerek, anlama daha da bir güç verilmek veya zamanla aşınıp unutulmağa yüz tutmuş olan görev, yeniden canlandırılmak istenmiştir.

Aynı durum -ası/-esi için de söz konusudur. Yukarıda da belirtildiği üzere, *ga/-ge* > *-a/-e* değişimine uğramış olan eski gereklilik ve gelecek zaman gösterme görevindeki ek, bu değişime paralel bir gelişme ile geniş zaman, şimdiki zaman, emir, iltizam gösterme gibi bir görev dallanmasına ve bunun tabii bir sonucu olarak ilk görevi bakımından bir zayıflamaya da uğramıştır. Eski Anadolu Türkçesinde -a/-e ekinin bu durumunu gösteren güzel örnekler vardır: *âhirinde çün terâzû aşıla/degmesi bir dürlü nakd ile gele, can meta'ınıñ azın çok sayalar/ten kumaşın kamu hiçe sayalar*. 'en sonunda terazi kurulunca, her biri bir nakd ile gelir; can metanın azını çoğa, ten kumaşının da tamamını hiçe sayarlar' (Gülşehri, *Mantıkuttayr*, 220-6,7 by.);

ger dilersiz bulasız oddan necât

'aşķ ile derd ile eydüñ es-selât 'eğer dilerseniz ateşten kurtulursunuz,

¹⁵ Ek yığılması olaylarının Türkçedeki genel durumu üzerinde daha geniş bilgi almak için bkz. Z. K o r k m a z, *Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 1960, s. 173-180.

aşk ile dert ile esselât diyin' (Süleyman Çelebi, Mevlid, TDK. A. Ateş yayını, 138-II by.); *ere varan kız kalğa kol saluban oynaya me nkopuz çalam* 'ere varan kız kalksın, kol salarak oynasın, ben kopuz çalayım' (M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 146-18, 19); *görevüz* 'görürüz' (Kissling, Aş. Pşz. 48); *kırmayasız* 'öldürmeyin' (göst.y.) gibi.

İşte *-a/-e* ekinin gereklilik-dilek ve gelecek zaman gösterme görevi bakımından uğramış olduğu aşınma ve zayıflamayı, dil bu eke aynı görevde başka bir ek eklemek suretiyle gidermeğe çalışmıştır. Bu ek de Eski Türkçenin gereklilik- gelecek zaman isim-fiilleri kuran *-sıg/-sig* ekinden *-g* düşmesi ile $>$ *-sı/-si*'ye dönüşmüş olan ektir. Böylece bir "ek yığılması" olayı ile, aynı nitelikteki iki ayrı ekin kaynaşmasından canlı yeni bir ek ortaya çıkmıştır. Meydana gelen bu yeni ek de, bizim üzerinde durduğumuz *-ası/-esi* ekidir.